

1958 TÜRKİYE-İSRAİL PERİFERİK ANLAŞMASI

Arda BAŞ*

Öz

Türk dış politikasının Orta Doğu'ya yönelik ilgisinin arttığı bir dönemde kurulan İsrail Devleti, Türkiye tarafından ilgi ile karşılanmış ve Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkileri hızla gelişmiş ve 1950'li yıllar boyunca ekonomik, siyasi, askeri alanlarda çeşitli iş birlikleri sağlanmıştır. Ancak 1955 yılından itibaren Türkiye'nin Arap ülkeleri ile yakınlaşma siyaseti onu İsrail'den uzaklaştırmıştır. İki ülke 1956 Süveyş Krizi sonrası ortak tehdit algıları nedeniyle yeniden yakınlaşarak 1958 yılında stratejik iş birliği yapma kararı almışlardır.

Bu çalışmada 1958 yılında Türkiye ve İsrail arasında yapılan Periferik Antlaşmanın hangi şartlarda ve nasıl imzalandığını İngiliz devlet arşivi belgeleri ve İsrail devlet adamlarının hatıralarına dayanarak açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, İsrail, Orta Doğu, Demokrat Parti, ABD

TURKEY-ISRAEL PERIPHERAL PACT OF 1958

Abstract

Founded at the time of growing interest of Turkish foreign policy in the developments in the Middle East, Israel attracted Turkey's attention, and Turkey became the first Muslim state to recognise Israel. Turkey-Israel relations grew rapidly and the two states had economic, political, and military cooperation in the first half of 1950s. However, Turkey's policy of rapprochement with the Arab countries from 1955 estranged it from Israel. Turkey and Israel decided to become strategic allies in 1958 due to their perceptions of common threat following the Suez Crisis of 1956. This study aims to describe, based on British National Archives and memories of the Israeli statesmen, how and under what conditions the Turkey-Israel Peripheral Pact was signed in 1958.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bolu/Türkiye.
arda.bas@ibu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4789-9220
Makalenin Gönderilme Tarihi: 16.05.2018
Makalenin Kabul Tarihi: 25.09.2018
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2018
Makalenin Türü: Araştırma

Keywords

Turkey, Israel, Middle East, Democrat Party, the USA

GİRİŞ

Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanuması ile başlayan Türkiye-İsrail diplomatik ilişkileri 1950'li yılların ilk yarısında hızla gelişmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde Demokrat Parti'nin, Batılı ülkeler ile askeri ve ekonomik iş birliğini arttırmaya çalıştığı bir dönemde İsrail'i bu süreçte önemli katkılar sunabilecek bir ülke olarak görmesi etkili olmuştur. Demokrat Parti, özellikle NATO'ya üyelik sürecinde Yahudi Lobisi aracılığı ile ABD'nin desteğini almak için İsrail ile yakınlaşma siyaseti izlemiştir.¹ İki ülke arasındaki yakınlaşmada, çevresi kendine düşman Arap ülkeleri tarafından kuşatılmış olan İsrail'in, Orta Doğu'lu, laik ve demokratik bir İslam ülkesi olan Türkiye'nin bölgedeki önemini anlaması etkili olmuştur. İki ülke arasındaki yakınlaşma ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda Türkiye'nin, Irak ile Bağdat Paktı'nı imzalamasına kadar devam etmiştir.²

Türkiye, İsrail ile ikili ilişkilerini geliştirdiği 1950'li yılların ilk yarısında, İsrail'le kısa süre önce savaşmış ve İsrail'i öncelikli tehdit olarak gören Arap devletleri ile Sovyetler Birliği tehlikesine karşı Batılı ülkelerin desteklediği askeri ittifaklar kurmak istiyordu. Türkiye'nin, İsrail ile yakın dostluk kurmak, Araplar ile askeri ittifak yapmak olarak kısaca özetleyebileceğimiz Orta Doğu politikasının bu hedeflere ulaşması Arap-İsrail anlaşmazlığı devam ederken mümkün değildi. Bu nedenle Türkiye'nin İsrail ile düşmanca ilişkileri bulunan Irak ile birlikte kurduğu ve İsrail'i dışlayan Bağdat Paktı 1955'te Türkiye-İsrail ilişkilerinde ilk ciddi krizin çıkmasına sebep olmuştur. İsrail artık Türkiye'nin, Orta Doğu'da İsrail karşıtı hareketin bir parçası olduğunu düşünmeye başlamıştır. Türkiye, İsrail düşündüğü gibi Orta Doğu'da İsrail karşıtı bir hareketin parçası olmamıştı. Ancak Orta Doğu siyasetinde kısa vadede sonuç almak için Araplar ve İsrail arasında bir tercih yapmak zorunda kalmış ve tercihini Arap ülkeleri ile yakınlaşmak üzerine yapmıştır. Türk dış politikasının Arap ülkelere yönelik artan ilgisi kendini somut bir şekilde Süveyş Krizi esnasında göstermiştir. Arap ülkelerinin tepkisini çekmek istemeyen Türkiye, İsrail Büyükelçisini geri çağırarak zorunda kalmıştır.

I. ORTA DOĞU'DA KRİZLER VE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Türkiye-İsrail ilişkileri Süveyş Krizi sonrası zayıflamış ancak tamamen kopmamıştır. Süveyş Krizi sonrası Orta Doğu'da meydana gelen gelişmeler

¹ Nachmani, Amikam, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East*, Frank Cass, London 1987, s.55.

² Çağrı Erhan, "Hilal ve Sion Yıldızı Türk-İsrail İlişkilerinin Dünü ve Bugününe Kısa Bir Bakış", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: 21 Sayı: 202, Ağustos-Eylül 1997, s. 32.

iki ülkeyi hızlı bir şekilde yeniden birbirine yaklaştırmıştır. Mısır, Suriye ve Irak'ta 1957 ve 1958'de meydana gelen gelişmeler Mısır lideri Nasır'ın güçlenen Arap milliyetçisi politikası, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da etkisini artırma isteği ve bunun için Batı karşıtı Arap ülkeleri ile yakınlaşması Türkiye ve İsrail'i kaygılandırmıştır.³

Süveyş Krizi sonrası Batılı ülkelerin Orta Doğu'daki varlığı ile ilgili tartışmalar artmıştır. Sovyetler Birliği ise kriz boyunca Mısır ve Arapları destekleyen siyaseti ile Orta Doğu'da daha etkin rol oynamaya başlamıştır. Bu durum özellikle Suriye gibi istikrarsız ülkelerin komünist bir rejime dönüşme ihtimalini ortaya çıkarınca ABD buna engel olmak için Eisenhower Doktrini'ni ilan etmiştir.⁴ Eisenhower Doktrini'nin ilan edilmesinden sonra Sovyetler Birliği, Suriye gibi Eisenhower Doktrini'ne destek vermeyen ülkelerle daha yakın ilişki kurmuştur. Bu ilişkiden en büyük rahatsızlığı ise güneyinde Sovyetler Birliği yanlısı bir rejim görmek istemeyen Türkiye duymuştur. Türkiye, Batılı ülkelerin desteğini alarak Suriye'de komünist bir darbe olması ihtimaline karşı askeri önlemler alınca Türkiye ve Suriye arasında Ekim 1957'de bir kriz patlak vermiştir.

Suriye Krizi kısa sürede diğer Arap ülkelerinin müdahil olması ile büyümüş; Mısır, Suriye'ye asker göndererek krize müdahil olmuştur. Mısır'ın bu hareketi Suriye basını tarafından kuzeyden Türkiye, güneyden ise İsrail'den gelecek saldırılara karşı Mısır'ın Suriye'yi yalnız bırakmayacağına kanıtı olarak gösterilerek büyük bir coşku ile karşılanmıştır.⁵ Türkiye'nin Halep'e 45 kilometre uzaklıktaki Kırıkhan'a mekanize birliklerini topladığının Suriye tarafından iddia edildiği günlerde Suriye ile İsrail arasındaki gerginlik artmıştır.⁶ İsrail basını ise gelişmeleri başlangıçta İsrail hükümeti gibi sessizlikle karşılamıştır. İsrail hükümeti bu durumun kendisi için bir askeri tehdit oluşturmadığını ve bunun bloklar arası gerilimde başka bir adım olduğunu düşünmekteydi.⁷ Ancak İsrail bu süreçte Türkiye'nin, Suriye sınırına yaptığı sevkiyatı arttırmasını sağlamak için İsrail Haberalma Servisi aracılığıyla Suriye'nin Türkiye sınırına asker yığdığına dair abartılı haberler ile Türkiye'yi yönlendirmiştir. Türkiye'nin sınırda yaptığı gizli keşifler İsrail'den alınan haberleri doğrulamamıştır.⁸ Suriye basınının yanı sıra Suriye Genel Kurmay Başkanı General Birzi de Mısır ordusunun Suriye'ye gelişinin İsrail ve Türkiye'ye açık bir uyarı olduğunu ve emperyalist-

³ Erhan, s. 34.

⁴ İsmail Soysal, "1955 Bağdat Paketi", *Bellefen*, LV (212) Ayrınbasım, Nisan 1991, s. 215.

⁵ NA, FO: 371/128232/YY1015/333, 16 Ekim 1957.

⁶ NA, FO: 371/128223/YY1015/96, 14 Ağustos 1957.

⁷ NA, FO: 371/128237/YY10316/8D, 15 Ekim 1957.

⁸ Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası", *Bellefen*, 39, (154), Ocak 1975, s. 303.

lerin güneyden ve kuzeyden yaptığı baskıya karşı Mısır'ın gösterdiği tepkinin, Suriye'ye yapılacak bir saldırının tüm Arap dünyasına yapılacağına kanıtı olduğunu söylemiştir.⁹

Suriye Krizi, Arap Dünyası tarafından Türkiye ile İsrail'in içinde olduğu bir tertip olarak algılanmıştır. Türkiye ve İsrail, Suriye Krizi boyunca Süveyş Krizi sonrası zayıflayan istihbarat paylaşımlarını arttırmışlardır. Suriye Krizi Ekim 1957 sonuna doğru sona ererken iki ülke Orta Doğu'da meydana gelebilecek krizlerde iş birliğinin önemini bir kez daha hatırlamışlardır.

Suriye krizinin ardından Mısır lideri Nasır bir süredir üzerinde çalıştığı Mısır ve Suriye'nin federal bir devlet olarak birleşmesi projesini hayata geçirmiştir. Nasır'a göre Suriye'deki istikrarsızlığa son vermek ve ülkede komünizmi besleyen anti İngiliz havayı kırmak için Mısır ve Suriye birleşmeliydi.¹⁰ Arap dünyası ve Afrika ülkeleri kurulan birliği ilgi ile karşılarken Batılı ülkeler, İsrail ve Türkiye'nin baskısının bu birleşmeyi zorunlu kıldığını düşünmüştür.¹¹ Bunun yanında birleşmeye tepki duyan Arap ülkeleri de olmuştur. Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruluşuna tepki olarak, Irak ve Ürdün de 14 Şubat 1958'de Arap Federasyonu adı altında birleşmiştir.¹²

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşunu Orta Doğu'daki Batı yanlısı monarşiler, İsrail ve Türkiye tarafından Arapların gücünü, özellikle de Nasır'ın etkisini arttıracığından dolayı şüphe ile karşılanmıştır.¹³ Benzer düşünceleri NATO üyesi ülkeler de taşıyordu. Suriye-Mısır Birliği konusu, 13 Şubat 1958'de NATO Konseyi'nde ele alınmıştır. Toplantıda söz alan İtalyan temsilci iki ülkenin birleşmesinin Suriye'de komünist bir darbe olasılığını azalttığını ancak bu birleşme ile Arap milliyetçiliğinin tehlikeli bir şekilde yeniden güçleneceği ve uzun vade de İsrail için tehlikenin artmasına sebep olabileceği değerlendirmesini yapmıştır.¹⁴

Türkiye ve İsrail'i birbirine daha fazla yaklaştıran bir diğer gelişme Irak'ta Batı yanlısı Nuri Said Paşa iktidarına ve monarşinin sona ermesine sebep olan darbe olmuştur. İki ülke arasındaki anlaşma ile ilgili görüşmeler 1957 yılı sonunda başlamış ancak Irak'ta meydana gelen darbe sürecin hızla sonuçlanmasına neden olmuştur.

⁹ NA, FO; 371/128232/VY1015/333, 16 Ekim 1957.

¹⁰ Donald Neff, *Warriors Suez Eisenhower Takes America into the Middle East in 1956*, Amana Books, Vermont: 1988, s. 108.

¹¹ NA, FO; 371/134387/VY10316/63A, 05 Şubat 1958.

¹² Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.113.

¹³ Monte Palmer, "The United Arab Republic An Assessment of its Failure", *Middle East Journal*. 20(1), Winter 1966, s.60.

¹⁴ NA, FO; 371/134387/VY10316/65, 13 Şubat 1958.

II. ÇEVRESEL PAKT FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

İsrail Başbakanı David Ben Gurion tarafından Çevresel Pakt olarak adlandırılan¹⁵ Çevre ittifakı her ne kadar 1958’de imzalanırsa da İsrail tarafından yürütülen 10 yıllık bir çalışmanın sonunda ortaya çıkmıştır. Bu konu ilk defa İsrail Knesset’in de üye olan Baruch Uziel tarafından gündeme getirilmiş ve Kasım 1948’de İsrail hükümetine bu konuda bir ön rapor sunulmuştur. Uziel raporunda yeni kurulan İsrail devletinin kırılğan jeopolitik durumunu güçlendirmek için neler yapılması gerektiğine dair önerilerde bulunulmuştur. Raporda İsrail için en büyük tehdit olarak nitelenen Arap Birliği’ne karşı koymak için İsrail’in Orta Doğu ve çevresinde benzer tehdit algısı olan etnik gruplarla iş birliği yapması gerektiği ifade edilmiştir. Oluşturacak bu çevre ve azınlık ittifakına, Suriye’deki Aleviler, Lübnan’daki Maruniler, Türkler, Yunanlılar, Ermeniler, Kürtler, Süryaniler, İranlılar dahil olması planlanmıştır. Uziel, “Araplardan kültür ve askeri güç olarak üstün olan” bu millet ve halkların Araplardan daha güçlü bir ittifak oluşturabileceğini iddia etmiştir. Ancak Araplar ile bahsi geçen bazı milletler arasında din birliği olması böyle bir ittifak için en önemli zayıflık olarak nitelenmiştir. Uziel’in bu düşünceleri 1958 yılında içine Sudan ve Etiyopya eklenerek yeniden gündeme gelmiştir. Çünkü İsrail için çevre ülkeler ile yapılacak ittifak 1958 yılına gelindiğinde büyük önem taşımaktaydı. On yıllık İsrail devleti halen Arap komşuları tarafından meşru bir devlet olarak görülüyor, sınır komşuları kendisi için öncelikli tehdidi oluşturuyor ve bu nedenlerle ciddi bir güvenlik sorunu yaşıyordu.¹⁶ Üstelik 1956’da Süveyş Krizi ile başlayan ve 1958’de Irak darbesi ile Batı yanlısı Nuri Said’in devrilmesi ile devam eden Orta Doğu krizleri Türkiye ve İsrail’i birbirine daha fazla yaklaştırmıştı.

Süveyş Krizi esnasında dibe vuran Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi için yapılan çalışmalar 1957 yılının ilk aylarından itibaren hız kazanmıştır. İsrail’in Ankara’daki maslahatgüzarı İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede 1957 yılının ilk yarısında Türkiye-İsrail arasındaki ilişkileri “makul ancak tatmin edici değil” şeklinde tanımlamıştır. Süveyş Krizi sonrası ikili ilişkilerde bir düzelme olmuştu. Türkiye kriz esnasında askıya aldığı Hayfa gemi seferlerini yeniden başlatmıştı. Türkiye’nin izinsiz avlanma gerekçesi ile el koyduğu 3 İsrail balıkçı gemisi ile ilgili karar üst mahkemece bozulmuştu. İsrail tarafı bu sorunun kısa sürede İsrail lehine çözüleceğini düşünüyordu. Ancak ticari ilişkilerde istenen iyileşme halen

¹⁵ Erhan, s. 35.

¹⁶ Ofra Bengio, *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, Çev.: Filiz Kaynak Dışkaya, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 61-62.

sağlanmamıştı. Türkiye'nin Süveyş Krizi esnasında geri çağrılan İsrail Büyükelçisi her ne kadar ayrılmadan önce ekonomik ilişkilerin etkilenmeyeceğini vurgulasa da Türk hükümeti İsrail'den gelen ticaret heyetini kabul etmek konusunda gönülsüz davranmıştır. İsrail Dışişleri Bakanlığı ekonomik ilişkilerde hızlı bir düzelme arzu ettiği için ticari ilişkilerle ilgilenen iki üç yetenekli memuru gayri resmi olarak Ankara'ya göndermişti. Ancak İsrail'in Ankara'daki maslahatgüzarına göre böyle bir girişim için uygun zaman değildi. Üstelik İsrail'in Maslahatgüzarı Türkiye-İsrail ilişkilerindeki "doğal olmayan" mevcut durumdan kaygı duyduğunu ifade etmiştir. Ancak bu konuda hükümetine bir değerlendirme yapan İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi bunun somut kaynaklardan beslenmeyen ve İsrail maslahatgüzarının kişisel görüşünü yansıtan bir kaygı olduğunu belirtmiştir.¹⁷

İsrail'in Ankara'daki maslahatgüzarı Türkiye ile ilişkiler konusunda duyduğu kaygıyı ve belirsizliği ABD'nin Ankara Büyükelçisi Warren ile paylaşmıştır. Warren, Türk tarafının İsrail ile ilişkiler konusunda ne düşündüğünü öğrenmek için çaba harcayacağını İsrail tarafına bildirmiştir. Warren, İsrail Maslahatgüzarına yaptığı görüşmeler sonrası edindiği izlenimleri detaylı bir şekilde anlatmıştır. Warren'e göre Türk hükümeti İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda tamamen gönüllüydü. Ancak ABD'ye göre ilişkiler bir süre daha bugünkü şekliyle devam etmeliydi. Kral Suud'un Türkiye-İsrail ilişkileri ile ilgili rahatsızlığını dile getirdiği bir dönemde İsrail ilişkileri geliştirmek için bir girişimde bulunursa hata yapardı. Türkiye bu konuda Kral Suud'un baskısına maruz kalabilirdi.¹⁸ Aynı günlerde İsrail, ABD'nin Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi konusunda yeterince çaba harcamadığını düşünüyor ve ABD'ye karşı bir güven krizi de yaşıyordu. Zaten İsrail tarafında Süveyş Krizi esnasında kendisini kuşatmaya çalışan Arap ülkeleri karşısında ABD'den yeterince destek görmediği düşüncesi hakimdi.¹⁹

ABD'nin Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesinde zamanlama konusundaki çekincelerine rağmen İsrail harekete geçme kararı almıştır. Türkiye ile Suriye arasında 1957 sonbaharında patlak veren kriz esnasında İsrail, Türkiye ile anlaşma yapmak için çalışmalara başlamıştır. Bu çerçevede 11 Eylül 1957'de İsrail Dışişleri Bakanı'nun özel danışmanı görevine getirilen Reuven Shiloah çevresel ittifak fikrini yeniden gündeme getirmiştir. Bu konuda İsrail Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan toplantıda bölgedeki mevcut durum içinde Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesi konuşulmuştur. Toplantı-

¹⁷ NA, FO; 371/128099/VR10344-1, 31 Mayıs 1957.

¹⁸ NA, FO; 371/128099/VR10344-2, 31 Mayıs 1957

¹⁹ Amikam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East* Frank Cass, London, 1987, s. 75-77.

da Shiolah, Türkiye ile temasın gizli yürütülmesi gerektiğini çünkü Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ve Arap ülkelerinin -özellikle müttefiki Irak- tepkisinden çekindiği için İsrail ile ilişkileri geliştirmek için açık diplomasi ile adım atmayacağını ifade etmiştir. Toplantıda ayrıca Türk ordusu ile gizli bir şekilde temas kurulabileceği konuşulmuştur. Toplantının sonunda daha önce İsrail'in Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan Eliyahu Sasson'un Türkiye ile İsrail arasında ittifak konusunu gizli bir şekilde Adnan Menderes ile görüşmesine karar verilmiştir.²⁰

Bu toplantı sonrası İsrail'in Türkiye'ye yönelik diplomasi atağı başlamıştır. Bağdat Paketi imzalanırken Türkiye'nin Irak'a askeri yardım yaptığını düşünen İsrail, 1957 yılı sonunda Türkiye ile anlaşma yapmak için yoğun çaba harcamaya başlamıştır. İsrail, Sovyetler Birliği ve Nasır'ın, Orta Doğu'da attığı adımlar sonrasında karşı karşıya kaldığı diplomatik izolasyonu kırmak için Türkiye ile yakınlaşmayı bir zorunluluk olarak görmüştür.²¹ Bu nedenle İsrail açısından Türkiye'nin bu ittifaka katılımı önemlidir. İsrail, kendisini bir hilal şeklinde çevreleyen Arap ülkelerine karşı bir denge oluşturmak istiyorsa bu hilalin dışında kalan Müslüman Türkiye'nin dostluğunu kazanmalıydı.²²

Kısa süre sonra Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri geliştirmek konusunda Arap dünyasından gelebilecek eleştiriler konusundaki kaygılarını haklı çıkaracak bazı gelişmeler yaşanmıştır. Suriye Krizi'nin sona erdiği günlerde Kahire'de yayınlanan sol bir gazete El Messag 8 Kasım 1957'de Menderes'in, İsrail Başbakanı'na Orta Doğu'nun İsrail ile Türkiye arasında paylaşılmasını teklif eden bir mektup yolladığını iddia etmiştir. Türk Dışişleri bu konuda yaptığı açıklamada böyle bir mektup olmadığını, bunun Türk-Arap kardeşliğine karşı yürütülen kampanyanın bir parçası olduğunu belirtmiştir.²³

Türkiye ile İsrail arasındaki temasların başladığı günlerde Türkiye'nin, Filistin meselesi ile ilgili çıkışları İsrail tarafında Türkiye ile ilgili kaygıların artmasına neden olmuştur. Bağdat Paketi üyelerinin 12 Aralık 1957'de gerçekleştirdiği toplantı sonrası yapılan açıklamada Filistin sorunda tek çözümün Birleşmiş Milletlerin (BM) çizdiği 1947 sınırlarına dönmek olduğu belirtilmiş; ardından Bağdat Radyosu, Menderes'in NATO'nun Aralık 1957'de Paris'te yapacağı toplantıda Filistin sorunu hakkında Arap ülkelerinin görüşünü açıklayacağını duyurmuştur. Menderes, 1947 sınırlarından söz etmeden sadece çözümden bahsederek bu konuya Paris'te değinmiştir.

²⁰ Bengio, s.61-62-63.

²¹ Nachmani, s. 75-77.

²² Erhan, s. 34.

²³ NA, FO; 371/128099/VR10344-4, 15 Kasım 1957.

Menderes'in Paris'teki toplantıda 1947'deki sınırlar temelli bir çözüm gerektiğine dair açıklama yapmamasını sağlayan ise üst düzey Fransız temsilciler, ABD'li yetkililer ve İsrail'in eski Ankara Büyükelçisi Eliahu Sasson olmuştur. Sasson, Paris'te Menderes ile yaptığı görüşmenin ardından Menderes'e bir mektup yollamıştır. Bu mektupta Sasson, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin önemine dikkat çekmiş ayrıca Ocak 1958'de Ankara'da yapılacak olan Bağdat Paketi toplantısı esnasında İsrail karşıtı kararların alınmasına karşı çıkmasını istemiştir.²⁴

İsraili ve Batılı diplomatlar, Menderes ve Zorlu ile uzun görüşmeler yapmış, onların Irak Başbakanı Nuri Said'in, İsrail'e göre "gerçekçi olmayan" önerilerinden uzaklaşmasını sağlamıştır. İsrail, böylece Türkiye'nin Filistin meselesinde geleneksel gerçekçi ve tarafsız politikasına dönmesini sağladığını düşünüyordu. Türkiye'nin Paris'te Arap müttefiklerinin beklediği şekilde bir çıkış yapmamasında etkili olan bir diğer faktörde ABD olmuştur. ABD, Türkiye'nin İsrail karşıtı kampanyaya dahil olması durumunda, ekonomik yardımın kısılmasının ve Bağdat Paketi'na verdiği desteğin kesilmesinin gündeme geleceğini söyleyerek Türk hükümetini uyarmıştır.²⁵ Aynı günlerde İsrail'in Roma Büyükelçisi Sasson ile Genelkurmay Başkanı İbrahim Feyzi Mengüç arasında Roma'da bir görüşme gerçekleşmiştir. Mengüç, Sanson'a Türkiye-İsrail arasında ilişkileri geliştirmek için yürüttükleri diplomasiye tam destek verdiğini belirtmiştir.²⁶ Bu görüşmelerin ardından Menderes, Arap ülkelerine İsrail ile ilgili olarak sözlü taahhütler verme politikasından vazgeçmiştir. Türk dış politikasının temel yaklaşımı olan İsrail'e yönelik sert eleştiri getirmeme tutumuna geri dönmesinde Yahudi toplumunun mu, ABD, Fransa ve diğer Batılı ülkelerin rolünün ne olduğunu ve hangisinin daha etkili olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bazı araştırmacılara göre ise Türkiye'nin 1958 yılı başından itibaren İsrail karşıtı yaklaşımdan uzaklaşmasında Türk dışişlerinin tecrübeli diplomat ve yetenekli teknokratları etkili olmuş, Türkiye milli çıkarları için daha gerçekçi bir politikaya bu diplomatlar tarafından geri döndürmüştür.²⁷ Neticede Menderes, 1958 yılının başından itibaren Bağdat Paketi toplantılarında Filistin Meselesi ve İslam ülkelerinin dayanışma halinde olması gerektiği konusundaki sert söylemini bırakmıştır.²⁸ Türkiye'nin politikasını değiştirmesinde Orta Doğu'da meydana gelen yeni gelişmeler de etkili olmuştur. Orta Doğu'da 1957-1958 yılında meydana gelen olaylar Türkiye'nin Süveyş Krizi

²⁴ Bengio, s.72.

²⁵ Gruen s. 362.

²⁶ Bengio, s.72.

²⁷ Gruen s. 439.

²⁸ Gruen s. 387.

sonrası Filistin sorununu önceleyen yaklaşımdan uzaklaştırmıştır. Komünizm yeniden öncelikli sorun haline gelmiştir.²⁹

Türkiye'nin İsrail karşıtı bir politika içine girmesinin engellenmesinin ardından İsrail, Türkiye'yi ittifak için ikna etmek üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak Türkiye'yi, İsrail ile bir ittifaka ikna etmek kolay olmamıştır. İsrail tarafına göre bu süreçte en büyük engel Bağdat Pakti olmuştur. Türkiye'nin Bağdat Pakti'na zarar verecek herhangi bir girişim içinde olmayacağı İsrail'in, Ankara'daki Askeri Ateşesi dahil pek çok İsraili yetkili tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir. İsrail'in Ankara'daki maslahatgüzarı Moshe Alon, 1955'te imzalanan Bağdat Pakti'nin Türkiye-İsrail ilişkilerini bozduğunu düşünüyordu. Alon'a göre Menderes, Bağdat Pakti'na kendisini bölge lideri yapacağına inandığı için gönülden bağlanmıştı. Üstelik İsrail ile açığtan ilişki yürütmenin Orta Doğu politikasına zarar vereceğini düşünmekteydi. Bu aşamada Alon, Menderes'in ikna edilmesi için doğrudan görüşülmesini ve ABD'nin devreye girmesini önermiştir.³⁰

Türkiye'nin bu koşullar altında İsrail ile yakın ilişkiler içine girmesi için birtakım şartların oluşması gerekiyordu. Bunlardan biri Bağdat Pakti'ndan müttefiki olan İran'ın İsrail ile yakınlaşması olmuştur. Türkiye ve İran, Sovyetler Birliği ve Mısır'ın bölgedeki faaliyetlerinden son derecede rahatsızdı. İsrail ile oldukça derin ve kapsamlı bir iş birliği içinde olan İran, İsrail'in Türkiye ile yapacağı anlaşmada Türkiye'yi ikna etmek konusunda son derece etkili olmuştur. Bunun yanında Türkiye'yi İsrail ile anlaşma yapmaya iten başka gelişmeler de meydana gelmiştir. Örneğin Türkiye gündemini çok ciddi anlamda meşgul eden Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak Türkiye'nin müttefiki Irak, BM'de Yunanistan ile birlikte hareket etmiştir. Ardından Şubat 1958'de Suriye ve Mısır birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuşlar ve Temmuz 1958'de Türkiye'nin müttefiki Irak'ta darbe meydana gelmiş, Nuri Said Paşa devrilmiştir. Özellikle 12 Aralık 1957'de Kıbrıs konusunda BM'de yapılan oylamada Irak ve Arap ülkelerinin Türkiye aleyhinde oy vermeleri Türkiye'ye Araplarla ilgili politikasını gözden geçirmesi gerektiğini göstermiştir.³¹

Türkiye, İsrail Büyükelçisini geri çağırsa da iki tarafın askeri ataşeleri iki ülkeyi ilgilendiren ortak savunma meselelerini karşılıklı olarak görüşmeye devam etmişlerdir. Türkiye'nin İsrail ile ilişkilere 1957 yılından itibaren önem vermesinde etkili olan bir diğer faktör İsrail ordusunun 1956 Süveyş Krizi esnasında Sina'da gerçekleşen savaşlarda gösterdiği performans ol-

²⁹ Gruen s. 359.

³⁰ Bengio, s. 63.

³¹ Bengio, s. 65-66.

muştur. Türk ordusu İsrail'in performansından çok etkilenmişti. Bu harekât Yıldız Askeri Akademisi'nde incelenmiş ve oldukça övgü almıştır. İsrail'in bölgede gerçek bir askeri güç olduğu yönündeki kanaat güçlenmiştir. Hatta gizli ve kayıt dışı görüşmelerde Türk diplomat ve askerleri Sina Savaşı sonrası İsrail'in askeri kapasitesine yönelik itibarın arttığını söylemiştir. Bu süreçte Türk Savunma Bakanlığı'ndan yetkililer İsrail'i ziyaret etmek istemiş ancak Türk Dışişleri bunu veto etmiştir. Türkiye aynı zamanda Süveyş Krizi'nde Arap ülkelerinin aldığı yenilgi nedeniyle Arapların askeri yeterlilikleri konusundaki endişeleri artmıştır.³²

Türkiye ile İsrail arasındaki yapılan anlaşmada ABD'nin de büyük rolü olmuştur. Başlangıçta İsrail, ABD'nin Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyileşmesi için yeterince çaba harcamadığını düşünüyordu. Özellikle Menderes'in, ABD'deki Yahudi lobisini ne kadar çok önemseydiği bilinirken Türkiye'nin, ABD'ye danışmadan İsrail'e yönelik politika belirlemesini İsraili yetkililer açısından mümkün değildi. Bu yüzden İsrail, ABD'nin Türkiye'ye İsrail ile ilişkileri geliştirmesi için baskı yapmasını istemiş ancak hemen sonuç alamamıştır. Çünkü ABD bu yönde atacağı bir adım eğer açık diplomasi ile gerçekleşirse Arap ülkeleri ve Afro-Asya bloğunun tepkisini çekeceğini düşünmüştür. Kapalı kapılar ardında Türkiye'ye bu konuda yapacağı baskı konusunda ise isteksiz davranmıştır. Ancak Başbakan David Ben-Gurion doğrudan devreye girince Türkiye ile İsrail arasında anlaşma için ABD'nin desteği sağlanmıştır.³³ Ben-Gurion'un temaslarının yanında Süveyş Krizi sonrası Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler ABD'ye İsrail'in Orta Doğu'da komünizmin yayılmasını engellemek için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. İsrail hükümeti Eisenhower Doktrini'ne destek vererek Orta Doğu'da uluslararası komünizmin faaliyetlerine karşı Batılı ülkeler ile iş birliği yapacağını göstermiştir. Suriye'de 1957'de yaşanan gelişmeler karşısında İsrail, Türkiye ve Batılı müttefiklerini zor duruma sokmamak için harekete geçmemiştir. Ancak Türkiye'nin kaygılarını paylaştığını göstermiştir. Başbakan Ben Gurion, Suriye'ye karşı hızlı ve doğrudan harekete geçilmesi taraftar olduğunu açıklamıştır. Ayrıca İsrail'in "Suriye ve Sovyetler Birliği'ni birbirinden ayırmak imkânsız" söylemi Türkiye ile meseleye aynı pencereden baktığını açıklamıştır. Ben Gurion bu ortak tehdit algıları nedeniyle, ABD Dışişleri Bakanı Dulles'a, açık bir şekilde Türkiye gibi dost ülkelerle savunma antlaşması yapmak istediğini söylemiştir. Zaten 1958 yılındaki krizler İsrail'in ABD için Araplardan daha güvenilir bir dost olduğunu bir

³² Gruen s. 369.

³³ Bengio, s. 68-69.

kez daha göstermiştir.³⁴ ABD’de, Orta Doğu’da komünizm ve Arap milliyetçiliğine karşı oluşturulan ittifakta Türkiye’nin dahil edilmesini artık gönülden desteklemeye başlamıştır.³⁵

III. 1958 IRAK DARBESİ SONRASI GELİŞMELER

1957 yılının son günlerinde hız kazanan İsrail’in Türkiye ile anlaşma yapma girişimlerinden somut sonuçlar alması ancak Irak’ta 14 Temmuz 1958’de meydana gelen darbe ile Nuri Said’in iktidardan düşürülerek Bağdat Paktı’nın etkisiz hale gelmesi ile mümkün olmuştur. Irak’ta Nuri Said Paşa iktidarı ve monarşinin sona ermesine neden olan darbe Türkiye’nin Orta Doğu’da önemli bir müttefikini kaybetmesine neden olmuştur. Üstelik darbe sonrası General Kasım önderliğinde Irak’ta Batı karşıtı bir rejim kurulmuştur. Türkiye, Orta Doğu’da sadece önemli bir müttefikini kaybetmemiş aynı zamanda Nasır’ın Arap Milliyetçisi hareketi karşısında bölgedeki önemli bir denge unsurunu da kaybetmiştir. Nasır taraftarlarının Nuri Said’i devirdikten sonra Ürdün ve Lübnan’da harekete geçebilirlerdi. Bu durum ise hem Türkiye hem de İsrail’in bölgedeki güvenliğini olumsuz etkileme olasılığını ortaya çıkarmıştır.

Irak’ta meydana gelen darbe sonrası güvenlik kaygısı artan bir diğer bölge ülkesi İsrail olmuştur. İsrail Başbakanı Ben Gurion günlüklerinde, Irak’ta darbenin kendileri için bir şok olduğunu ve hemen bir güvenlik toplantısı yaparak durumu değerlendirdiklerini anlatmıştır. Bu toplantıda Türkiye’nin, Irak’taki darbenin hemen ardından yapmak istediği askeri müdahale ve karşı devrim çalışmaları masaya yatırılmıştır. Toplantıda İsrail hükümeti, Türkiye’nin Irak’a müdahale etmesinin bu aşamada faydalı olduğunu düşünürken, İsraili askeri yetkililer hükümetin aksine Irak’ta bir karşı devrimin başarısız olacağına inandıkları için bu fikre karşı çıkmışlardır. Askeri yetkililere göre bu aşamada yapılması gereken bu olayların diğer Arap ülkelerini etkilemesinin önüne geçmektir. İsrail’e göre durum oldukça ciddi bir almıştır. Çünkü Birleşik Arap Cumhuriyeti artık sadece petrol boru hatlarını değil aynı zamanda petrol kaynaklarını da kontrol edebilir hale gelmiştir. İlerleyen süreçte Nasır, tüm Arap ülkelerini kontrolü altına alabilirdi. Bu yüzden İsrail’e göre bu olay II. Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu’daki en önemli gelişmeydi. Ben Gurion İsrail Genelkurmayından gelen itirazlara rağmen en azından olayların kontrol altına alınması için Dulles’a,

³⁴ Gruen s. 371.

³⁵ *Türk Dış Politikası* Cilt:1, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.647.

Türkiye ve İran'ın, Irak'a yönelik askeri müdahalede bulunmasını teşvik etmesi için tavsiyede dahi bulunmuştur.³⁶

Irak'a askeri müdahale meselesi Türkiye'de de tartışılmıştır. Ancak Türkiye'nin Irak'a müdahale etme ihtimali karşısında 24 Sovyet tümeni Türkiye sınırında tatbikata başlamıştı.³⁷ Bu şartlar altında Türkiye, İsrail hükümetinin beklentisinin aksine Irak'a yönelik askeri bir müdahalede bulunmamıştır. Irak'ta kurulan yeni rejimin Bağdat Paktı'na karşı olduğu kısa sürede ortaya çıkınca Demokrat Parti'nin Orta Doğu politikasını yeniden ele almasının bir zorunluluk olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır. Çünkü Türkiye en yakın Arap müttefikini kaybetmiş ve Sovyetler Birliği tarafından kuşatılmışlık hissi artmıştır. Türkiye, bu nedenle Orta Doğu'da yeni bir müttefik arayışına girmiştir. Türkiye'nin bu arayışı onu uzun zamandır kendisi ile ittifak yapmak isteyen İsrail ile yakınlaştırmıştır.³⁸ Üstelik Menderes Hükümeti, Nuri Said'in devrilmesi sonrası dış politikaya daha pragmatik ve duygusal olmayan bir açıdan bakmaya başlamıştır.³⁹

Türkiye ve İsrail, Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan'da Nasır'ın ve Sovyetler Birliği'nin etkisinin artması nedeniyle telaşa kapılmıştır. Ortak düşmanları olan batı taraftarı istikrarlı ve seküler iki Orta Doğu ülkesi ilişkilerini daha uyumlu hale getirme kararı almıştır.⁴⁰ Bu dönemde iki ülkede Orta Doğu'da, Sovyetler Birliği ve Nasır'ın etkisinin artmasından aynı derecede kaygı duymuştur.⁴¹

Tüm bunlara rağmen Türkiye, İsrail açısından Ben-Gurion'un periferi stratejisindeki zayıf halka olarak görülmüştür. Çünkü periferik stratejinin bir diğer hedefi olan İran, Bağdat Paktı sonrası çok ciddi bir kriz yaşarken Türkiye, NATO üyesi olarak İran kadar güvenlik kaygısı yaşamamıştır. Üstelik bu süreçte Türkiye, İran'dan daha fazla ABD yardımı almış ve İran kadar sert bir Arap karşıtı söylem geliştirmemiştir. Ancak Nasır ve Sovyetler Birliği düşmanlığı Türkiye ve İsrail arasında çimento vazifesi görmüştür.⁴² Üstelik bu aşamada Arap ülkelerindeki istikrarsızlık, Orta Doğu'da ön görülmedik olaylar isabetli, hızlı istihbaratın ve doğru politik değerlendirmenin önemini arttırmıştır. Süveyş Krizi sonrası iki ülke arasında gizli bağlantının önemine Amerikan, Türk ve İsrail yazar ve devlet görevlileri işaret etmiştir.⁴³

³⁶ Elie Podeh, Onn Winckler, *Rethinking Nasserism Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, University Press of Florida, Florida, 2004, s. 83-84.

³⁷ Nachmani, s. 75-77.

³⁸ Gencer Özcan, "Türkiye İsrail ilişkilerinde dönüşüm: güvenliğin ötesi", İstanbul: TESEV Yayınları, 2005, s.21.

³⁹ Gruen s. 379.

⁴⁰ Nachmani, s. 69-70.

⁴¹ Gruen s. 370.

⁴² Nachmani, s. 75-77.

⁴³ Gruen s. 380-381.

Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma 1958 yılında artık kendini açık bir şekilde de kendini göstermeye başlamıştır. İki ülke Arap ülkelerinin Arap Birliği ve Arap dünyasını Orta Doğu ile eş anlamlı görmesinden bir süreden beri rahatsızdı. Arap ülkelerinin bu tutumu BM’de Türkiye ile İsrail’in birlikte hareket etmesine neden olmuştur. İki ülke BM Güvenlik Konseyi’ne bölge temsilcisi seçimi ve 1958’de BM Atom Enerjisi Ajansı’nın bölgesel eğitim merkezinin Kahire yerine Ankara’da kurulması gibi konularda BM’de iş birliği yapmıştır. İsrail buna benzer konularda BM’de açık bir şekilde Türkiye’yi desteklemiştir.⁴⁴

Irak meydana gelen darbe sonrası İsrail hükümeti bölgede aleyhine değişen dengeleri yeniden değerlendirerek, Türkiye, İran ve Etiyopya ile periferi anlaşmalar yaparak güvenliğini sağlamak için yürüttüğü çalışmalara hız vermiştir. İsrail açısından bu anlaşmaların en önemli ayağı Türkiye olmuştur. Etiyopya’dan Pakistan’a ve Doğu Akdeniz’deki Arap olmayan ülkelerle yapılması düşünülen geniş ittifakta İsrail’e göre Türkiye ve İsrail aslında bölgede doğal müttefiklerdi.⁴⁵ Üstelik İsrail, Türkiye ile yapılacak anlaşma ile hem NATO hem de Eisenhower Doktrini ile bağlantı kurabilecekti Batılı ülkelere daha fazla yaklaşacaktı.⁴⁶ İsrail, Süveyş Krizi’nde beri bölgedeki muhtemel müttefikleri ile ilişkilerini geliştirmek istediğinden anlaşma masasına oturmaya hazırды. Irak’ta meydana gelen darbe sonrası Türkiye ve İsrail bazı tereddütler aşıldıktan sonra anlaşma yapmaya karar vermişlerdir.⁴⁷

Öte yandan Türkiye ile yapılacak anlaşma ile İsrail hem Orta Doğu’daki yalnızlığına son vermek hem bölgede kendi lehine bir güç dengesi oluşturmayı planlamıştır. Oluşacak yeni güç dengesi ile bir süreden beri ABD ile soğuk bir şekilde devam eden ilişkiler, İsrail’in kıymetli bir müttefik olduğunun ortaya çıkması ile yeniden samimi bir havaya bürünecekti. Ben-Gurion, Irak’taki darbeden on gün sonra 24 Temmuz 1958’de Eisenhower’a bir mektup yazarak Orta Doğu’da meydana gelen son gelişmeleri değerlendirmiştir. Mektupta bölgede Nasır’ın ve Sovyetler Birliği etkisini azaltmak için Sudan, Etiyopya, İran ve Türkiye ile ilişkileri geliştirilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Aslında bu mektupla Türkiye ile başlayan müzakereler ile ilgili olarak ABD’nin daha aktif desteğinin gerektiğinin altı çizilmiştir.⁴⁸

⁴⁴ Gruen s. 379.

⁴⁵ Gruen s. 384.

⁴⁶ Roger Louis, Roger Owen, (Ed.), *A Revolutionary Year The Middle East in 1958*, Tauris Publishers, London, 2002, s. 267.

⁴⁷ Almog, O., *Britain, Israel and the United States, 1955-1958 Beyond Suez Cass Series-British Foreign and Colonial Policy*, Frank Cass, London, 2002, s. 200.

⁴⁸ Bengio, s. 69.

IV. TÜRKİYE-İSRAİL GÖRÜŞMELERİ VE ANLAŞMANIN İMZALANMASI

İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir, Türkiye ile yapılan anlaşmada süreci yöneten en önemli isim olmuştur. Meir daha Irak'taki darbe gerçekleşmeden 1958 baharında Türkiye'ye gizli bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Marmara Denizi'nde bir teknede Fatih Rüştü Zorlu ile gizlice görüşmüştür.⁴⁹ Irak'taki darbe sonrası temaslara hız veren Meir, Ankara'da yapılacak üst düzey toplantıdan önce 2 Ağustos 1958'de Paris'e giderken Zürih'e uğramış ve burada Fatih Rüştü Zorlu ile yeniden gizli bir görüşme yapmıştır.⁵⁰ Bu görüşme talepleri daha yoğun bir şekilde İsrail tarafından gelmiştir. Ancak Irak'a meydana gelen darbe sonrası Türkiye'de, İsrail'in Arap dünyasındaki istihbarat toplama gücünü kullanarak gelişmelerden daha fazla haberdar olmak için görüşme talebinde bulunmuştur. Tehditler ve belirsizliğin arttığı bir ortam iki tarafı ittifaka daha fazla yaklaştırmıştır.⁵¹ Ön görüşmelerin ardından iki taraf 28 Ağustos 1958'de İsrail Başbakanı Ben Gurion'un Ankara'ya gelmesi ile masaya oturmuştur. Ankara'da yapılan görüşme ve anlaşmanın detayları gizli tutulmuştur. Ben-Gurion gizli bir uçuşla Türkiye'ye gelmiş ve görüşmeye birkaç general, Türk Dışişleri Bakanı, iki ülkenin başbakanları katılmıştır. Gizliliğin sağlanması için içeri garson dahi alınmamış ve Türk dış işlerinin deneyimli diplomatları aynı zamanda görüşmelerde servise yardımcı olmuşlardır.⁵²

Ankara'da yapılan toplantının görünürdeki resmi gündemi kültürel ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Görüşmede özellikle iki ülke arasında siyasi koordinasyon meselesi konuşulmuştur. Ancak asıl gündem karşılıklı olarak istihbarat paylaşımını sağlamak ve bölgede yaşanan olaylar karşısında askeri ve politik iş birliği ile karşılıklı danuşma zemini oluşturmaktır.⁵³ Toplantılar Türkiye'den gelen taleple tam bir gizlilik içinde yürütülmüştür. Türkiye, görüşmeler sonrası İsrail ile önce diplomatik temsilciği yükseltmek sonrada ekonomik ilişkileri geliştirmek ve politik iş birliğini arttırmaya karar vermiştir.⁵⁴ Ancak bu anlaşma gerçek manada ikili ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemekten ziyade Orta Doğu'da, Arapların etkinliğine karşı Türkiye-İsrail arasında yapılan bir anti Arap anlaşma olmuştur. Görüşmeler sonrası kod adı "Trident" olan ve Türkiye ile İsrail arasında istihbarat paylaşımını içeren bir anlaşma imzalanmıştır.⁵⁵ Türk istihbaratı Milli Amele Hizmeti ile

⁴⁹ Bengio, s. 72.

⁵⁰ Meron Medzini, *Golda Meir A Political Biography*, Yediot Ahòaronot: Sifrei Hemed, Tel-Aviv, 2008, s.347.

⁵¹ Bengio, s. 72.

⁵² Nachmani, s. 75-77.

⁵³ Medzini, s.347.

⁵⁴ Almog, s. 200.

⁵⁵ Louis, Owen, s.267.

İsrail istihbaratı MOSSAD arasında iş birliğini öngören bu anlaşma çerçevesinde MOSSAD, Türk istihbaratına, istihbarata karşı koyma ve haber alma da kullanılan aygıtlar konusunda teknik destek vermiştir.⁵⁶

Görüşmelere bizzat katılan Ben Gurion'un Micheal Bar Zohar tarafından yazılan "Political Biography" adlı biyografisinde gizli olan bu anlaşmanın hedefinin Nasır'ı devirmek ve Orta Doğu'da Sovyetler Birliği yayılmacılığını durdurmak olduğunu yazmıştır.⁵⁷ Türkiye ile İsrail arasındaki görüşmelerin yürütülmesinde Dışişleri Bakanı Zorlu hayati rol oynayarak iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde "çimento rolü" üstlenmiştir.⁵⁸ Ben-Gurion aslında çoklu bir ittifak yapmayı planlamıştır ancak İsrail, Türkiye, Etiyopya ve İran ile ikili anlaşmalar yapabilmıştır. Bu ikili anlaşmalara rağmen taraflar bazı durumlarda üçlü olarak bir araya gelerek iş birliği yapmışlardır. Üçlü iş birliğinin en önemli örneklerinden biri Türkiye-İsrail-İran arasındaki ilişkiler olmuştur. Türkiye, İsrail ve İran arasında başlayan istihbarat paylaşımı 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte ortaya çıkan belgeler ışığında üçlü bir iş birliğine dönüştüğünü söyleyebiliriz. 1979'da ABD'nin Tahran'daki büyükelçiliğinde ele geçen CIA raporlarına göre Türkiye, İran ve İsrail 1958 yılının sonunda Trident adı verilen bir örgüt kurmak için anlaşma imzalamıştır. Trident adlı örgüt ile MAH, SAVAK ve CIA arasında etkin bir istihbarat paylaşımı olacak ve üç ülkenin istihbarat teşkilatı başkanları yılda iki kez bir araya gelecekti.⁵⁹

İsrail askeri yetkilileri tarafından "Mervaka" kod adı ile tanımlanan Türkiye ile özel askeri ilişkiler bu anlaşma ile başlayacaktır. Her altı ayda bir düzenli toplantılar yapılacak bu toplantılara bazen askeri istihbaratın başı, bazen de genelkurmay başkanları katılmıştır.⁶⁰ Bu toplantılarda bölge ülkelerine yönelik bazı askeri planlamalarda yapılmıştır. İsrail Genelkurmay Başkanı Haim Leskov'un Nisan 1959'da Ankara'ya yaptığı ziyarete esnasında son halini alan Türk ve İsrail askeri yetkililerinin hazırladığı Suriye planı buna tipik bir örnektir. Suriye ile ilgili yapılan bu toplantılar iki ülkenin Suriye'ye yönelik hava ve deniz kuvvetlerinin de katılacağı saldırının planlaması içermektedir.⁶¹

Anlaşmanın yapıldığı toplantıya katılan Reuven Shiloah⁶² görüşmede İsrail tarafının hangi alanda iş birliği yapılabileceğine dair bir öneri listesini

⁵⁶ Erhan, s. 34.

⁵⁷ *The Jerusalem Post*, 28 Şubat 1977.

⁵⁸ Louis, Owen, s. 267.

⁵⁹ Bengio, s.73-75.

⁶⁰ Bengio, s.52.

⁶¹ Özcan, s. 22.

⁶² Reuven Shiloah hakkında bakınız. Haggai Eshed, *Reuven Shiloah - the Man Behind the Mossad : Secret Diplomacy in the Creation of Israel*, Translated by David and Leah Zinder, Frank Cass, London, 1997.

hazırladığını belirtmektedir. Anlaşma karşılıklı kamuoyu oluşturmak için halkla ilişkiler kampanyası yürütülmesi, iki ülke arasında ticari ilişkilerin güçlenmesi, askeri istihbarat paylaşımı, acil durumlarda karşılıklı yardım için ortak planlamalar ve de yüksek hassasiyet taşıyan alanlarda bilimsel iş birliği ve İsrail askeri teçhizatının Türkiye'ye satılabilmesi gibi pek çok konuyu içine almıştır. Türkiye görüşmelerde Pentagon ve NATO nezdinde İsrail'in silahlanma ile ilgili taleplerini destekleme sözü vermiştir. Ankara'da gerçekleşen bu üst düzey görüşmenin ardından Türk ve İsrailli yetkililer 1958 yılı boyunca Avrupa'da ve Washington'da pek çok gizli toplantı yapmışlardır. Bunun yanında Türkiye ile İsrail arasında mutabık kalınan metnin bir anlaşmamı bir ittifak mı olduğuna dair çeşitli tartışmalarda vardır. İsrail tarafındaki gizli belgelerde anlaşma kavramı değil ittifak kavramı kullanılmıştır. Görüşmeler "ittifak görüşmeleri" olarak adlandırılmaktadır.

63

Türkiye ve İsrail anlaşmasının mimarlarından Ben-Gurion anlaşmanın gizliliğinin İsrail tarafını rahatsız ettiğini ifade etmiştir. Ben-Gurion, Türkiye'nin İsrail'e metres muamelesi yaptığını açık bir evlilik ilişkisi yürütmesinden şikâyet etmiştir. *"Ben Gurion Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerindeki gizliliğe atfen Türkiye'nin İsrail 'e metresi gibi davrandığını, dolayısıyla ortada bir "metres sendromu" olduğunu söylemiştir.*⁶⁴ Bunun yanında Ben-Gurion'un Türkiye hakkındaki düşünceleri iki ülke arasındaki anlaşmanın temel mantığını da açıklar niteliktedir. Ben Gurion, Türkiye'nin yıllık nüfus artışına yönelik bir kıskançlık ve hayranlık duyduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin demografik büyüklüğü İsrail tarafını etkileyen en önemli noktaların başında gelmiştir. Ben Gurion Türkiye'nin fiziksel ve demografik büyümesi söz konusu olduğunda nasıl gıpta ettiğini "bir yılda 850.000 doğum biz bu konuda ne kadar zayıfız ve bu konu geriye kalan her şeyi anlamsızlaştırıyor" sözleri ile açıklamıştır. Aslında Ben Gurion bu sözü ile üstü kapalı bir şekilde Türkiye-İsrail ittifakını formülize etmiştir; Türkiye'nin büyüklüğü ile İsrail'in bilgi ve tekniğinin birleşimi. İsrail teknik bilgisinin paylaşımında en önemli çalışma İran'dan Türkiye'ye yapılacak petrol boru hattı inşası esnasında gerçekleşmiştir. Yüksek hassasiyetteki bilimsel iş birliği konusundaki esas görüşmeler Geneva'da yapılmıştır. İsrailli uzmanlar Türkiye'deki endüstri ve tarım alanında çalışma yapmışlardır. İsrail askeri malzemesi Türk silahlı kuvvetlerine satılmıştır. Artık Türkiye, İsrail ile ilişkilerini Süveyş Krizi öncesine döndürme kararı alınmıştır. İki ülke daha fazla iş birliği ve

⁶³ Bengio, s.72-75.

⁶⁴ Amikam Nachmani, "The Remarkable Turkish-Israeli tie", *Middle East Quarterly*, Cilt. 5, No. 2, Haziran 1998, Philadelphia, 1998, s. 21.

danışma içinde olmaya karar vermişlerdir. Taraflar Kıbrıs sorunu ve Aden Körfezinde rotasını şaşırarak İsrail tankerlerinin Nasır tarafından ele geçirilmesi gibi sorunlarda BM’de karşılıklı olarak daha yoğun iş birliği içinde olmuşlardır. Çeşitli başkentlerdeki Türk ve İsraili diplomatlar daha fazla temas halinde bulunmaya başlamışlardır.⁶⁵

Ben Gurion 1959’da bu konuda yazdığı makalede 1948’de Taksim Planı’na karşı çıkan Türkiye ve İran’ın, İsrail’e bakışında önemli değişikliklerin meydana geldiğine işaret etmiştir. Aynı makalede Gurion, Türkiye, İran ve İsrail’in Arap dünyasını hakimiyeti altına almaya çalışan Mısır diktatörü ve onun destekçisi Sovyetler Birliği’ne karşı birbirine yaklaştığını söylemiş ve Türkiye-İsrail-İran arasında gizli bir şekilde yapılan Arap karşıtı anlaşmanın varlığını dolaylı en başından yoldan kabul etmiştir.⁶⁶

Türkiye ile İsrail arasında yapılan anlaşmanın ardından başlayan yakın ilişkiler Araplar kadar Sovyetler Birliği’ni de rahatsız etmiştir. Moskova’da yayınlanan “Kızıl Filo” adlı dergide yayınlanan habere göre İsrail Genelkurmay Başkanı Mart 1959’un ilk günlerinde Türkiye’ye bir ziyaret düzenlemiş ve bu ziyaret esnasında Araplar ve özellikle de Birleşik Arap Cumhuriyeti’ne karşı çok yakında yapmayı planladığı saldırı ile ilgili olarak Türkiye’den destek istemiştir. Ancak Türkiye ve Batılı ülkeler bu yöndeki haberi, Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkileri bozmaya yönelik bir haber olarak niteleyerek yalanlamıştır.⁶⁷

Türkiye’nin Arap ülkelerine karşı Batılı ülkeler ve İsrail ile yaklaşması Arap ülkelerinde rahatsızlık yaratmıştır. 1959’un ilk günlerinde Türkiye, İngiltere, ABD arasında Arap ülkelerine karşı gizli bir anlaşma yapıldığına dair haberler çıkmıştır. Üstelik Arapların bu anlaşmadan Türk hükümetinin, İsrail Başbakanı’na gönderdiği gizli mektubu ele geçirmeleri ile haberdar oldukları iddia edilmiştir. Hükümet bu iddialar karşısında Anadolu Ajansı’na açıklama yapmak zorunda kalmış ve bunun Türkiye ve Batılı ülkelerin, Arap ülkeleri ile kurduğu dostça ilişkileri bozmak amaçlı yalan haberler olduğu belirtilmiştir.⁶⁸

Menderes’in 27 Mayıs 1960’da darbe ile devrilmesinin ardından Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde bir yumuşama beklentisi ortaya çıkmıştır. Çünkü Nasır, Türkiye’nin İsrail ile yaklaşmasını Menderes’in siyasetinin bir ürünü olarak görmüştür. Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin darbe sonrası Türkiye’ye yönelik sıcak mesajlarının temel sebebi Nasır’ın Menderes’in devrilmesinden duyduğu memnuniyet olmuştur. Nasır bu konuda

⁶⁵ Nachmani, s. 75-77.

⁶⁶ Gruen s. 388.

⁶⁷ NA, FO; 371/142287/R10344/1, 14 Nisan 1959.

⁶⁸ NA, FO; 371/144745/RK1022/1, 09 Ocak 1959.

duyduğu memnuniyeti de gizleme gereği de görmemiştir. Ancak İsrail ile ilişkiler halen Araplar için en hassas konu başlığı olmaya devam etmiştir. İran Şahu Muhammed Pehlevi bir konuşmasında İsrail'in tanınabileceğinden bahsedince Nasır'ın buna tepkisi çok sert olmuştur. Nasır, İslam ülkelerinde sadece İsrail ile tam diplomatik ilişki içinde olan ülkenin Türkiye olduğuna dikkat çekmiş ve darbeden kısa süre sonra yaptığı bir konuşmada İran Şahu ile devrik Menderes ve 1958'de yapılan darbe ile öldürülen Nuri Said arasında "aşağılayıcı" bir karşılaştırma yapmıştır.⁶⁹

Anlaşma sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri 1958-1966 yılları arasında iş birliği ile sürmüştür. Türkiye ile İsrail arasındaki bu stratejik ittifak 1967'deki savaşta Türkiye'nin Arap-İsrail çatışmasında tarafsızlık siyasetini bir kenara bırakarak açık bir şekilde İsrail ile savaşlarında Arap ülkelerini desteklediğini belirtmesine kadar devam etmiştir.⁷⁰ Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler özellikle Kıbrıs sorununda Arap ülkelerinin desteğine ihtiyaç duyan Türkiye'nin Arap ülkelerine yaklaşması ile 1960'ların ikinci yarısından itibaren zayıflamış ve 1967'deki Arap İsrail Savaşı ile donma noktasına gelmiştir.⁷¹ Türkiye ve İsrail arasında bu ittifak resmi olarak sekiz yıl sürmüştür. Ancak ilişkiler bu süreçte inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Çünkü bu ittifaka taraf olan İsrail bölgedeki yalnızlığına son vermek, meşruiyet kazanmak, Arap komşularından korunmak gibi stratejik gerekçeler ile masaya otururken, Türkiye meseleye stratejik değil daha taktiksel bakmamıştır. Türk sivil ve askeri bürokrasi içinde önemli bir kesim Türkiye'nin Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğini sınırlamak için güçlü bir İsrail ile stratejik iş birliği içinde olması gerektiğine inanmaktadır. Ancak Türk hükümeti bu stratejik ihtiyaçlardan ziyade taktiksel ihtiyaçlarla hareket etmiştir. Türkiye, ittifakın Arap ülkeleri ve Kıbrıs gibi konulardaki etkilerine daha fazla önem vermiştir. Bu nedenle İsrail tarafı ittifakın açık Türkiye tarafı ise daha gizli yürümesini istemiştir. Bu ittifakın problemleri alanlarından birini oluşturur. Öte yandan İsrail kamuoyu Türkiye ile yapılan ittifaka tam destek verirken Türkiye hükümeti, taşradaki İsrail karşıtı düşüncüyü hesaba katmak zorunda kalmıştır.⁷²

Anlaşmanın üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen Türkiye bu konuda sessizliğini sürdürmektedir. Türkiye yapılan görüşmelerde hiçbir taahhütte bulunmadığını ve Ağustos 1958'de yapılan görüşmeler sonrası üst düzey görüşme yapılmadığını iki tarafın sadece bir mutabakat olduğu iddia edilmektedir. 1964-1968 arasından askeri istihbarat dairesi başkanı

⁶⁹ *The New York Times*, 30 Temmuz 1960.

⁷⁰ Nachmani, s. 69-70.

⁷¹ Erhan, s. 34

⁷² Bengio, s.76.

olan Sezai Orkunt, anlaşmadan Türkiye’de sadece 10 kadar sivil ve askeri yetkilinin haberi olduğunu iddia etmiştir.⁷³

SONUÇ

Türkiye’nin İsrail’i tanınması ile başlayan iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici faktör ilkelere ziyade çıkarlar olmuştur. I. Arap-İsrail Savaşı ile birlikte Türkiye, İsrail’i Orta Doğu’da Batı yanlısı önemli bir askeri güç olarak görmüştür. Bağdat Paktı’na kadar Arap ülkelerinden gelen İsrail ile ilişkiler konusundaki eleştirileri çok önemsemeyen Türkiye, 1950’li yılların ilk yarısında İsrail ile olan ekonomik, askeri, kültürel iş birliğini arttırmıştır. Türkiye, Bağdat Paktı kurulurken Arap ülkelerinin pakta muhalefeti engellemek, aynı zamanda pakta katılımlarını sağlamak için İsrail’i pakttan dışlayan bir anlaşma yapılmasına razı olmuştur.

İsrail ise kurulduğu günden beri Türkiye’yi potansiyel müttefik olarak görmüş 1950’li yılların ilk yarısında Türkiye ile yakınlaşmış ve Orta Doğu’daki yalnızlığını Türkiye aracılığı ile gidermiştir. Ancak Türkiye’nin Bağdat Paktı’nın İsrail’i dışlayan maddelerini kabul edince İsrail, Orta Doğu’da büyük önem verdiği Türkiye’nin İsrail karşıtı koalisyonun bir parçası olduğunu düşünmüştür. İsrail’in Türkiye ile ilgili kaygılarını pekiştiren gelişme ise Süveyş Krizi esnasında Türkiye’nin İsrail Büyükelçisini geri çağırması olmuştur.

Süveyş Krizi, Türkiye-İsrail ilişkilerinde Bağdat Paktı ile ortaya çıkan krizin derinleştiği aynı zamanda da ilişkilerde yeni bir dönemi başlatan olaydır. Türkiye krizi yakından izlemiş krize diplomatik çözüm arayışında Batılı devletleri destekleyen bir siyaset izlerken, silahlı çatışma ve İngiltere ile Fransa’nın Mısır’a yönelik saldırısına bazen kapalı kapılar ardında bazen de açıkça destek vermiştir. Türkiye’nin bu krizi boyunca askeri bir ittifak anlaşması yapmak istediği Arap ülkelerini değil de İsrail’i desteklemesinde, büyük beklentilerle kurulan Bağdat Paktı’na Arap ülkelerinin katılmaması etkili olmuştur. Öte yandan Türkiye, İsrail ile Mısır arasındaki Sina’da gerçekleşen çatışmalarda Orta Doğu’da Sovyet yayılmacılığına karşı askeri iş birliği yapmak için doğru partnerin Araplar değil İsrail olduğunu bir kez daha görmüştür.

Türkiye ve İsrail’i 1957 ve 1958 yılı boyunca Orta Doğu’da birbirine yaklaştıran başka gelişmeler de meydana gelmiştir. Süveyş Krizi sonrası İngiltere ve Fransa’nın Orta Doğu’daki varlığı önemli ölçüde zayıflamış, Sovyetler Birliği’nin bu güç boşluğunu doldurma kararı alması bölgedeki gerilimin

⁷³ Bengio, s.73. Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 384.

artmasına sebep olmuştur. ABD'nin Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki faaliyetlerine karşı aldığı en etkin tedbir olan Eisenhower Doktrini'ne ilk destek veren iki Orta Doğu ülkesi Türkiye ve İsrail olmuştur. Suriye'de komünist bir darbe ihtimaline karşı Türkiye askeri müdahale için hazırlık yürütürken İsrail, Türkiye'ye hatalı yönlendirmelerde içeren bir takım istihbarat bilgileri vererek destek vermiştir. Mısır ve Suriye'nin 1958 yılında birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyetini kurması Orta Doğu'da bloklama tırmandırılmış, Türkiye ve İsrail'i biraz daha birbirine yaklaştırmıştır. Kuşatılmışlık hissine kapılan İsrail, Türkiye'ye yönelik diplomatik girişimlerine bu birleşmeden sonra hız vermiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki görüşmeler Türkiye'nin kapalı diplomasi isteği ve temkinli adım atan siyaseti nedeniyle yavaş ilerlemiştir. Ancak Temmuz 1958'de Irak'ta meydana gelen darbe ile monarşinin sona ermesi ile başlayan kriz sonrası anlaşma masasına oturma kararı alınmıştır. Türkiye ve İsrail Orta Doğu'da güçlenen Arap milliyetçiliği ve Sovyetler Birliği etkisine karşı ortak hareket etme kararı almışlardır.

Ortak tehditlere karşı iki ülke arasında askeri, siyasi, ekonomik iş birliği yapılmasını öngören anlaşma Türkiye açısından Irak'ın müttefik olarak kaybedilmesi sonrası Orta Doğu'da içine düştüğü yalnızlığı aşmasına katkı sağlarken, İsrail bu anlaşma ile kuşatılmışlık hissinden bir nebze olsun kurtulmuştur. Anlaşmanın yapılmasında açık destek veren ABD bir ölçüde bu anlaşmanın ömrünü belirleyen ülke olmuştur. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin Türk kamuoyunda tartışıldığı 1965 sonrası dönemde Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler de bu tartışmalardan etkilenmiştir. Özellikle Kıbrıs sorununda Arap ülkelerinin desteğini almaya çalışan Türkiye kapalı diplomasi ile de olsa Arapların tepkisini çekmemek için İsrail ile ilişkilerini sınırlamıştır. Nihayetinde 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda Arap ülkelere açık desteğini bildirerek Periferik Anlaşma'nın çalışmasını durdurmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- NA, (The National Archives) FO; (Foreing Office) 371/128099/ VR10344-1, 31 Mayıs 1957
- NA, FO; 371/128099/ VR10344-2, 31 Mayıs 1957
- NA, FO; 371/128099/ VR10344-4, 15 Kasım 1957.
- NA, FO; 371/128223/VY1015/96, 14 Ağustos 1957.
- NA, FO; 371/128232/VY1015/333, 16 Ekim 1957.
- NA, FO; 371/128237/VY10316/8D, 15 Ekim 1957.
- NA, FO; 371/134387/VY10316/63A, 05 Şubat 1958.
- NA, FO; 371/134387/VY10316/65, 13 Şubat 1958.
- NA, FO; 371/142287/VR10344/1, 14 Nisan 1959.
- NA, FO; 371/144745/RK1022/1, 09 Ocak 1959.

Gazeteler

- The Jerusalem Post, 28 Şubat 1977.
- The New York Times, 30 Temmuz 1960.

Kitap ve Makaleler

- Almog, O., *Britain, Israel and the United States, 1955-1958 Beyond Suez Cass Series-British Foreign and Colonial Policy*, Frank Cass, London, 2002.
- Nachmani, Amikam, "The Remarkable Turkish-Israeli tie", *Middle East Quarterly*, Cilt. 5, No. 2, Haziran 1998, Philadelphia, 1998.
- Nachmani, Amikam, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East*, Frank Cass London, 1987.
- Orkunt, Sezai, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- Erhan, Çağrı, "Hilal ve Sion Yıldızı Türk-İsrail İlişkileribin Dünü ve Bugününe Kısa Bir Bakış" *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: 21 Sayı: 202, Ağustos-Eylül 1997.
- Neff, Donald, *Warriors Suez Eisenhower Takes America into the Middle East in 1956*, Amana Books, Vermont, 1988.
- Podeh, Elie, Winckler, Onn, *Rethinking Nasserism Revolution and Historical Memory in Modern Egypt. Florida*, University Press of Florida, 2004.
- Özcan, Gencer, *Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.
- Soysal, İsmail, "1955 Bağdat Paktı" *Bellekten*, LV (212) Ayrıbasım, Nisan 1991.
- Medzini, Meron, *Golda Meir A Political Biography*, Yediot Ahòaronot: Sifrei Hemed, Tel-Aviv, 2008.
- Palmer, Monte, "The United Arab Republic An Assessment of its Failure" *Middle East Journal* 20(1), Winter 1966.
- Amikam, Nachmani, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East* Frank Cass, London, 1987.

- Bengio, Ofra, *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, Çev.: Filiz Kaynak Dişkaya, Erguvan Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Eshed, Haggai, *Reuven Shiloah - the Man Behind the Mossad : Secret Diplomacy in the Creation of Israel*, Translated by David and Leah Zinder, Frank Cass, London, 1997.
- Louis, Roger, Owen, Roger, (Ed.), *A Revolutionary Year The Middle East in 1958*, Tauris Publishers, London, 2002.
- Türk Dış Politikası Cilt:1*, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kurat, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası" *Belleten*, 39, (154), Ocak 1975.

